

KÂTİB ÇELEBİ

hi. Kâtib Çelebi, *Beyzâvî Tefsiri*'ni daha önce A'rec Mustafa Efendi'den okuduğunu ve 1052'de (1642) Kara Kemal tarzında günde bir sayfa olmak üzere şerhini yapmaya başladığını belirtmekte, fakat daha fazla bilgi vermemektedir (*Mizânü'l-hak*, s. 135-136). **19.** *Hüsnü'l-hidâye*. Mahmud adlı bir talebesinin ricası üzerine Ali Kuşçu'nun *er-Risâletü'l-Muhammediyye*'sine yazdığı bir şerhtir. 1647 yılı civarında kaleme alınmaya başlanan şerh, cebir ve mukâbele konularına geldiğinde talebesinin ölümü üzerine olduğu gibi bırakılmıştır (*Süllemü'l-vüşûl*, vr. 42^a; *Mizânü'l-hak*, s. 139). **20.** *Câmi'ü'l-mütûn min celli'l-fünûn*. Kâtib Çelebi'nin çeşitli konulara dair okuduğu ve okuttuğu yirmi yedi eserin özetleri ve şerhlerinden meydana gelmiş antoloji mahiyetinde bir mecmuadır (Süleymaniye Ktp., Lala İsmâil, nr. 694; TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1763). Müellifin eserleri arasında sayılan *Risâle-i Ehbâs* muhtemelen bu kitaptır. Kâtib Çelebi bu eserine daha sonra "Mukaddime fi ilmi't-tefsir min itmâmî't-dirâyât", "Ta'limü'l-mu'allim", "Bidâyetü'l-hidâye fi't-tezkîr", "Makâmâtü'l-Harîrî fi'l-edeb" ve "Cuhaynâtü'l-ahbâr fi't-târîh" başlıkları altında ilâvelerde bulunmuştur. Kabiliyetli ve zeki bir kişinin çeşitli fenler hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini, imkân bulduğu takdirde bu fenler üzerinde derinleşebileceğini belirten Kâtib Çelebi derlediği mecmuada her ilim için ana metinlerden birini alarak özetlemiştir. Bunu iyice hazmeden kimsenin büyük bir âlim olacağını da söyleyen müellif, mecmuada yer alan ilimlerden faydalanılmasını kolaylaştırmak için baş tarafına ilimlerin bir şeceresini koymuştur. Kâtib Çelebi, *Câmi'ü'l-mütûn*'dan başka hacim bakımından daha küçük olan, Ali Kuşçu'nun *Mahbûbü'l-hamâil*'inin benzeri on iki metinlik *Muhtasar Câmi'ü'l-mütûn* adlı bir eser de hazırlamıştır (*Keşfü'z-zunûn*, I, 572). **21.** *Mizânü'l-hak* fi ihtiyârî'l-ehak*. Kâtib Çelebi'nin telif ettiği son eser olup devrinin tartışmalı konularının müsbet fikirlerle açıklanmasından ibarettir (İstanbul 1306). Bunların dışında müellif tütün hakkında bir risâlesinin bulunduğunu da kaydetmektedir (*Mizânü'l-hak*, s. 39). Ona izâfe edilen *Bahriyye* adlı eser ise *Cihannü-mâ*'nın Rumeli kısmıyla ilgili bir parçadır. Yine kendisine isnad olunan *Tekmile-i İbn Haldûn* adlı eserin bir yanlışlıktan kaynaklanmış olduğunu söylemek gerekir (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 343, 637).

BİBLİYOGRAFYA :

Kâtib Çelebi, *Süllemü'l-vüşûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 1877, vr. 42^a, 54^a, 235^a, 271^a vd., 567^a; a.mlf., *Câmi'ü'l-mütûn*, TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1763, vr. 5^a; a.mlf., *Fezleke*, I, 94 vd., 104 vd.; II, 4, 54 vd., 100, 118, 128, 136, 164, 182, 238, 239, 293, 384; a.mlf., *Takvimü't-tevârih*, İstanbul 1146, s. 247; a.mlf., *Tuhfetü'l-ahyâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2539, vr. 12^b; a.mlf., *Tuhfetü'l-kibâr*, tür.yer.; a.mlf., *Cihannümâ*, s. 73, 257, 300-303; a.mlf., *İlhâmü'l-mukaddes*, Nuruosmaniye Ktp., nr. 4075, vr. 1^b; *Keşfü'z-zunûn*, I, 572, 725-726; II, 1010, 1137; ayrıca bk. M. Şerefettin Yaltkaya'nın *Mukaddime*'si, I, 7-28; G. Flügel'in *Mukaddime*'si, I, 31-48; a.mlf., *Mizânü'l-hak*, İstanbul 1306, tür.yer.; a.e.: *İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü* (s.nşr. Süleyman Uludağ – Mustafa Kara), İstanbul 1990, s. 233; B. Herbelot, *Bibliothèque orientale ou dictionnaire universel* (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1995, I-IV; Uşşâkî-zâde İbrâhîm, *Zeyl-i Şekâik* (nşr. H. I. Kissling), Wiesbaden 1965, s. 235-238; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, I, 262-264; Şehriyâde Mehmed Said, *Târîh-i Neuvejîdâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 3291, vr. 12^a, 17^b-20^b; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 98; a.mlf., *Mecelletü'n-nisâb*, Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 361^a, 426^b, 447^a; *Sicill-i Osmani*, IV, 395; Bursalı Mehmed Tâhir, *Müverrihin-i Osmaniyye'den Âli ve Kâtib Çelebi'nin Tercüme-i Halleri*, Selânik 1322, s. 18-43; a.mlf., *Kâtib Çelebi*, İstanbul 1331; *Osmanlı Müellifleri*, III, 124-131; Brockelmann, *GAL*, II, 127 vd., 427-429; *Suppl.*, II, 343, 635-637; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 105 vd., 119, 123, 128; *TCYK*, s. 36-48, 161 vd.; Bekir Kütükoğlu, *Kâtib Çelebi "Fezleke"sinin Kaynakları*, İstanbul 1974; Babinger (Üçok), s. 214-223; Orhan Şaik Gökyay, *Kâtib Çelebi: Yaşamı, Kişiliği ve Yapıtlarından Seçmeler*, Ankara 1982; a.mlf., "Kâtib Çelebi", *İA*, VI, 432-438; a.mlf., "Kâtib Çelebi", *El'* (İng.), IV, 760-762; *Kâtib Çelebi: Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler*, Ankara 1985; Ali Çanip [Yöntem], "Kâtib Çelebi'de Liberallik", *HM*, III/20 (1927), s. 462; Mesut Koman, "Kâtib Çelebi'nin Şimdiye Kadar Üzerinde Durulmamış Çok Mühim Bir Eseri: İrşâdü'l-hıyârâ ilâ târihi'l-Yunân ve'n-Nasârâ", *Konya Halkevi Dergisi*, sy. 79, Konya 1945, s. 20 vd.; *Bilgi*, XI/128, İstanbul 1957 (Kâtib Çelebi özel sayısı); V. L. Ménage, "Katip Çelebiana", *BSOAS*, XXVI/1 (1963), s. 173 vd.

ORHAN ŞAİK GÖKYAY

KÂTİB-i KÜTÜB

(کاتب کتب)

Osmanlı vakıf kütüphaneleri görevlilerinden biri.

Kâtib-i kütüble ilgili en eski kayıt II. Murad'ın Edirne'deki vakıflarına ait muhasebe defterlerinde bulunmaktadır. Bu kayda göre külliyyede görevli kâtib-i hâfız-ı kütüb günlük 2 akçe ücret almaktadır. Fâtih Sultan Mehmed vakfiyesinde de hâfız-ı kütüb için bir kâtip tayin edildiği be-

lirtirilmiş. Her iki kayıttan da anlaşıldığına göre kâtib-i kütüblük görevi önce sadece kâtiplik olarak başlamış ve muhtemelen Kanûnî Sultan Süleyman devrinde kâtib-i kütüb adı ortaya çıkmıştır.

Fâtih vakfiyesinde kâtip diye adlandırılan kâtib-i kütübün görevleri şöyle açıklanmıştır: "Ve hâfız-ı kütüb için bir kâtib-i ârif-i câmiu'l-maârif tayin buyurdular ki dârü'l-kütübde olan kütüb-i şerife'nin kemmiyet ve esâmisi defterinde mazbut ve mahfuz ve her kime ne makûle kitâb virildi ise defterinde mukayyed olmağla mâlûm ve melhûzu ola. Ve bi'l-cümle kâtib-i emîn marifeti ile hâfız-ı kütüb tâlibine lâzım oldukça kütüb-i mevküfeyi tefrîk ...". 894-895 (1489-1490) tarihli Fâtih Külliyesi muhasebe defterinde de bu görevlinin adı kâtip olarak geçmektedir.

Süleymaniye vakfiyesinde ise külliyyeye kitap temin edildiğinde hâfız-ı kütüb ve kâtib-i kütübün vezîriâzam tarafından tayin edileceği bildirilir. Bu külliyyeye ait 991-1001 (1583-1593) tarihli muhasebe defterinde Seyyid Mustafa'nın günlük 4 akçe ücretle kâtib-i kütüblük yapmakta olduğu görülmektedir. II. Selim'in Edirne'deki külliyesinde bulunan kütüphanede ise kâtib-i kütüblük bir ek görev olarak üçüncü hâfız-ı kütübe verilmiştir.

Selimiye'nin ardından kâtib-i kütüblük görevine yaklaşık bir asır sonra Turhan Vâlide Sultan'ın Yenicami'de kurduğu kütüphanede rastlanmaktadır. Turhan Vâlide'nin 1073 (1662-63) tarihli vakfiyesine göre kâtib-i kütüb ödünç verilen kitapların makbuzlarını saklayacak ve adlarını teker teker defterine kaydedecektir. 1076 (1666) tarihli vakfiyesinde ise Turhan Vâlide Sultan kâtib-i kütübün görevlerine yenilerini eklemiştir; kâtib-i kütüb ödünç verilen kitabın hangi ilim dalından olduğunu ve adını tesbit edip sayfa ve formlarını sayacaktır. Ayrıca ödünç vermeden önce kitap isteyen kişinin durumu hakkında bir araştırma yaparak bilgi edinecek ve ödünç verirken de hâfız-ı kütüble istişare edecektir.

Verilen birkaç örnekten anlaşılacağı üzere XV-XVII. yüzyıl kütüphanelerinde kâtib-i kütübün en önemli görevi ödünç verilen kitapların isimlerini bir deftere yazmaktır. Fakat XVII. yüzyılın sonlarında başlayan kütüphaneye dışına ödünç kitap vermeye karşı çıkış, XVIII. yüzyılda kurulan birçok kütüphanenin vakfiyesine kesin bir yasak olarak girmiş, böylece kâtib-i kütübün kütüphanede yapmakta olduğu

en önemli görevi ortadan kalkmıştır. Bu yüzden XVIII. yüzyılın ilk yarısında kurulan kütüphanelerde kâtib-i kütübün kütüphanede bulunan kitapları "defter etme" şeklinde tanımlanan görevine ağırlık verilmiştir. Amcazâde Hüseyin Paşa (1112/1700), III. Ahmed Yenicami (1138/1725-26) ve Nevşehirli Damad İbrâhim Paşa (1141/1729) kütüphanelerinin vakfiyelerinde kâtib-i kütübün kütüphanede bulunan kitapları defter edeceği, yani kataloglayacağı belirtilmiştir. Beşir Ağa'nın Eyüp'teki dârülhadisinin vakfiyesinde de (1148/1735) medrese talebelerinden birinin medresenin kütüphanesindeki kitapları defter etmek için kâtib-i kütüb olarak tayin edileceği bildirilmiştir.

I. Mahmud'un Ayasofya'da ve Fatih'te kurduğu kütüphanelerde de birer kâtib-i kütüb görevlendirilmiştir. Ayasofya vakfiyesinde (1152/1739-40), kütüphane sayımının kâtib-i kütüb defterleriyle kütüphanedeki kitapların karşılaştırılarak yapılacağı belirtilmiştir. Bu kayıttan anlaşıldığına göre Ayasofya Kütüphanesi'nde de kâtib-i kütübün görevi katalog yapmaktır. III. Mustafa'nın vakfiyesinde Bostancılar Ocağı Kütüphanesi'nde (1181/1767-68) görevli kâtib-i kütübün ne iş yapacağına dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın başlarında İstanbul'da ve İstanbul dışında kurulan büyük kütüphanelerde kâtib-i kütüblük görevine rastlanmamaktadır. Muhtemelen kâtib-i kütübün sadece katalog hazırlamaktan ibaret olan görevini vakıf müfettişlerinin, hâfız-ı kütüblerin ve diğer vakıf personelinin üstlenmesiyle bu kadronun muhafazasına gerek duyulmamıştır.

Muhtelif devirlerde kâtib-i kütübün aldığı ücret hâfız-ı kütübün ücretiyle karşılaştırılacak olursa zamanın kâtib-i kütübün aleyhine işlediği görülür. II. Murad'ın Edirne'deki külliyesinde hâfız-ı kütüb ve kâtib-i kütüb 2'şer akçe ücret almaktadır. Fâtih Kütüphanesi'nde ise kâtib-i kütübün 4, hâfız-ı kütübün 6 akçe aldığı görülüyor. Süleymaniye Kütüphanesi'nde de durum aynıdır. Ayasofya Kütüphanesi'nin kuruluşuna kadar kâtib-i kütüb hâfız-ı kütübün hemen hemen yarısı kadar ücret almaktadır. Ayasofya ve Fâtih kütüphanelerinde ise kâtib-i kütübün aldığı ücrette daha da büyük bir azalma meydana gelmiştir. Ayasofya Kütüphanesi'nin birinci hâfız-ı kütübü 90 akçe ücret almakta iken kütüphane kâtib-i kütübüne sadece 10

akçe verilmektedir. Fâtih Kütüphanesi'nde ise kâtib-i kütübün ücreti hâfız-ı kütübün ücretinin beşte biridir. Damad İbrâhim Paşa Kütüphanesi'nde de hâfız-ı kütüb günlük 15 akçe, kâtib-i kütüb ise 10 akçe almaktaydı.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 2056, s. 6; nr. 5103, s. 4; nr. 5455, s. 18; VGMA, nr. 744, s.28; *Fatih Mehmet II Vakfiyeleri* (nşr. Vakıflar Umum Müdürlüğü), Ankara 1938, s. 269-270; *Hatice Turhan Sultan'ın 1073 Tarihli Yenicami Vakfiyesi*, Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 150, vr. 45^a-b; Tahsin Öz, *Zwei Stiftungsurkunden des Sultan Mehmed II. Fatih*, İstanbul 1935, s.14-15; *Süleymaniye Vakfiyesi* (haz. K. Edib Kürkçüoğlu), Ankara 1962, s. 151-152; Müjgan Cumbur, "Osmanlı Çağı Türk Vakıf Kütüphanelerinde Personel Düzenini Geliştirme Çabaları", *TTK Bildiriler*, VII (1973), II, 677-680; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 182-185; Ömer Lütfi Barkan, "Fatih Câmiî ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *İFM*, XXIII/1-2 (1963), s. 312.

İSMAİL E. ERÜNSAL

KÂTİBÎ, Ali b. Ömer

(علی بن عمر الکاتبی)

Ebü'l-Hasen Necmüddin Debîrân Ali b. Ömer b. Ali el-Kâtîbî (ö. 675/1277)

Mantık, felsefe ve kelâma dair çalışmalarıyla tanınan âlim.

600 yılı Receb ayında (Mart 1204) Kazvin'de doğdu. Bazı müellifler doğduğu yere nisbetle Debîrân diye tanındığını belirtirse de kelimenin mânâsı göz önünde bulundurularak kâtiplik veya müderrislik yapması sebebiyle bu isimle anılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bir süre Kazvin'de öğrenim gördükten sonra ilim tahsili için belli başlı merkezlere seyahat etti. Kelâm, felsefe, astronomi ve mantık gibi ilimleri Nasîrüddîn-i Tûsî'den öğrendi. Kazvin ve Nizâmîye medreselerinde müderrislik yaptı, pek çok öğrenci yetiştirdi. İbnü'l-Mutahhar el-Hillî ve Kutbüddîn-i Şîrâzî bunların en tanınmışlarıdır. 675'te (1276-77) Hülâgû'nun emriyle Merâğa'ya gitti ve kurulmakta olan rasathâne çalışmalarına katılıp Nasîrüddîn-i Tûsî'ye yardım etti. 675 yılı Ramazan ayında (Şubat 1277) vefat etti. Bazı kaynaklara göre ise ölüm yılı 693'tür (1294).

Kâtîbî astronomi, matematik, kelâm ve felsefe alanında ders veren bir müderris olmakla birlikte daha çok *er-Risâletü's-şemsîyye* adlı mantık kitabıyla üne kavuşmuştur. Kazvin'de verdiği dersler çok sayıda âlimin orada buluşmasına vesile

olacak derecede önemli görülmüştür. Hocası Nasîrüddîn-i Tûsî'nin çeşitli kelâm meselelerine getirdiği çözümlerin etkisiyle Şîa'ya olan aşırı bağlılığını terketmiş, fıkhta ise Şâfiî çizgisine yaklaşmıştır.

Eserleri. 1. *er-Risâletü's-şemsîyye fi'l-kavâ'id il-mantîkiyye*. Çeşitli yazma nüshaları bulunan eser basılmıştır (Kalküta 1815; İstanbul 1263; Taşkent 1894; ayrıca bk. eş-ŞEMSİYYE). 2. *Câmi'u'd-dekâ'ik fi keşfi'l-hakâ'ik*. Mantık ve metafiziğe dair olup mantıkla ilgili bölümü eş-Şemsîyye'den daha hacimlidir (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1351). 3. *'Aynü'l-kavâ'id fi'l-mantîk ve'l-hikme*. Müellifi tarafından *Bahrü'l-fevâ'id şerhu 'Aynü'l-kavâ'id* adıyla şerhedilmiştir (İÜ Ktp., AY, nr. 4182). 4. *Hikmetü'l-'ayn*. Kâtîbî'nin, *'Aynü'l-kavâ'id* adlı eserine ilâhiyât ve tabîiyât konularını ilâve etmek suretiyle kaleme aldığı kitabıdır (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2522). İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin şerhi (nşr. A. Münzevî, Tahran 1378/1959) ve Muhammed b. Mübârek Şah'ın şerhine Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin hâşiyesi yanındadır (Kalküta 1845; Kazan 1319, 1324) esere birçok şerh ve hâşîye yazılmıştır (DMT, VI, 440). 5. *Şerhu Keşfi'l-esrâr 'an gâvâmi'z il-efkâr*. Efdalüddin el-Hünecî'ye ait mantıkla ilgili esere yapılmış hacimli bir şerhtir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2664). 6. *el-Mufaşşal fi şerhi'l-Muhaşşal*. Fahreddin er-Râzî'nin kelâma dair eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 821). 7. *el-Munaşşas fi şerhi'l-Mulaḥḥas*. Yine Fahreddin er-Râzî'ye ait mantık ve felsefeyle ilgili esere yapılmış bir şerhtir (Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 887, 888, 889 [müellif hattı]). 8. *Risâle fi burhâni işbâti'l-vâcib* (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2117). 9. *Risâle fi cevâbi'l-'itirâz li-Nasîriddîn et-Tûsî*. İsbât-ı vâcib konusunda Nasîrüddîn-i Tûsî'nin itirazına müellifin verdiği cevabı ihtiva eder (Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 2117). 10. *Risâle fi red-di cevâbi Nasîriddîn fi işbâti'l-vâcib*. Müellifin aynı konuda kaleme aldığı diğer bir risâlesidir (Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 617).

Kâtîbî'nin isbât-ı vâcib hakkında Nasîrüddîn-i Tûsî ile yaptığı tartışmalara ilişkin risâleleri Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn *Muṭâraḥât felsefiyye* (Bağdat 1956), mantıkla ilgili tartışmaları da Abdullah Nûrânî *Muṭâraḥât mantîkiyye* (Tahran 1370) adıyla yayımlamıştır. Kâtîbî'nin tıp konusunda Tûsî'ye sorduğu sorular ve bunlara verilen cevaplar da *Muṭâraḥât*